

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
İLAHİYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 13 APREL (NİSAN) 2010

ON QİRAƏT İMAMI VƏ ONLARIN RAVİLƏRİ

Mirniyaz MÜRSƏLOV*

Qiraət elmi haqqında ilk əsərləri Əbu Übeyd əl-Qasım ibn Səllam (ö. 828), Əbu Cəfər ət-Təbəri (ö. 922) və Əbu Xatim əs-Sicistani (ö. 868) yazdıqları zaman qiraətlər daha “Yeddi Qiraət” və ya “On qiraət” deyərək sistemləşdirilməmişdi. Ona görə də onlar öz əsərlərində yeddi və ya on deyil daha çox qiraətin adını çəkmişdilər.¹ Ancaq hicri ikinci əsrin əvvəllərində xilafət ərazisində fərqli şəhərlərdə fərqli qiraətlərin müsəlmanlar tərəfindən mənimsənilməyə başlanması ilə “Yeddi Qiraət” geniş yayılmağa başlamışdır.² Beləliklə də, Məkkədə Abdullah ibn Kəsirin, Mədinədə Nəfinin, Şamda ibn Amirin, Bəsrədə Əbu Əmr və Yaqubun, Kufədə isə Həmzə və Asımın qiraətləri məşhurlaşmışdır.³

Hicri üçüncü əsrdə Əbu Bəkr ibn Mücahid (ö. 935) bunları “Yeddi Qiraət” olaraq təsis etmişdir.⁴ O, Yaqub əl-Hədrəminin yerinə yeddinci qiraət imamı olaraq əl-Kisaini seçmişdir.⁵ Sonradan əl-Bəğavi (ö. 1116) bu yeddi qiraətə, digər üçün də Yaqub əl-Hədrəmi, Xələf ibn Hişam ibn Sələb və Əbu Cəfər ibn Qaqanın qiraətlərini əlavə edərək onların sayını ona çatdırmışdır.⁶ Bu imamların qiraətlərini rəvayət edən çoxlu raviləri olsa da, qiraətlə bağlı yazılmış əsərlərdə onların sayı məhdudlaşdırılaraq ikiyə endirilmişdir. Biz bu məqalədə on qiraət imamının və onların hər birinin iki ravisinin həyat və yaradıcılıqlarını, qiraətlərinin istinadını tədqiq etməyə çalışmışıq.

* Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat Fakültəsinin Müəllimi

¹ Mustafa Sadiq Rafii, *İcazul-Qur'an vəl-Bəlağatin-Nəbəviyyə*, 52

² Sübhiss-Salih, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 281

³ Zərqani, *Mənahilul-İrfan fi Ulumil-Qur'an*, I, 409

⁴ Zərkeşi, *əl-Bürhan fi Ulumil-Qur'an*, I, 330

⁵ Mustafa Sadiq Rafii, *İcazul-Qur'an vəl-Bəlağatin-Nəbəviyyə*, 52

⁶ Sübhiss-Salih, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 280-281

I. NAFİ

Əbu Rüveym Nafi ibn Əbdirrəhman ibn Əbi Nueym əl-Leysi 689-cu ildə Misirdə anadan olmuşdur.⁷ Əslən İsfahanlı olan Nafi Mədinə qiraət imamıdır. Qiraət elmini ərz yolu ilə özünün də ifadəsinə görə 70-ə yaxın Mədinəli tabiundan öyrənmişdir. Mədinədə yaşamış və 70 ildən çox qiraət elminin tədrisi ilə məşğul olmuşdur. Onun qiraəti mütəvatir qiraətlərdəndir və sənədi Məhəmməd peyğəmbərə gedib çıxır.

Qiraətinin istinadına gəlinə, o, qiraətini Əbu Cəfər Yezid ibn əl-Qaqa, Əbu Davud Əbdürrəhman ibn Hörmüz əl-Ərac, Şeybə ibn Nisah, Əbu Əbdilləh Müslim ibn Cündəb əl-Hüzəli, Əbu Yezid ibn Rumandan almış, onlar da Əbu Hüreyrə, Abdullah ibn Əyyaş ibn Əbi Rabiədən öyrənmiş, onlar da Übey ibn Kəbdan və o da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.⁸

785-ci ildə Mədinədə vəfat etmişdir.⁹ Rəmzi “əlif” (ا) hərfidir.

İki məşhur ravisi var:

1) Qalun

İsa ibn Mina ibn Virdan 737-ci ildə Mədinədə anadan olmuş və 835-ci ildə Mədinədə vəfat etmişdir.¹⁰ Yunan əslidir. Mənbələrdə Nafinin ögey oğlu olduğu bildirilir.¹¹ Qiraəti gözəl olduğu üçün müəllimi İmam Nafi ona yunan dilində gözəl mənasını verən “Qalun” ləqəbini vermiş və bu ləqəblə də məşhurlaşmışdır. Müəlliminin ölümündən sonra onun yerinə keçərək Mədinənin qiraət imamı olmuşdur.¹² Rəmzi “bə” (ب) hərfidir.

2) Vəşş

Osman ibn Səid əl-Misri 728-ci ildə Misirdə anadan olmuş və 812-ci ildə Misirdə vəfat etmişdir.¹³ Üzünün rəngi çox ağ olduğu üçün müəllimi Nafi ona “Vəşş” ləqəbini vermişdir.¹⁴

⁷ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetün-Neşr*, 267

⁸ Dani, *ət-Təysir fil-Qiraəti-Səb*, 8

⁹ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 182

¹⁰ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təhkid fi Ulumil-Qur'an*, 228

¹¹ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təhkid fi Ulumil-Qur'an*, 228

¹² İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 615-616

¹³ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Qur'an Tefsirindəki Yeri ve Mutevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 107

¹⁴ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 172

771-ci ildə Mədinəyə gəlmiş, qiraət elmini İmam Nəfidən öyrəndikdən sonra vətəni Misirə qayıdaraq Misirin qiraət şeyxi olmuşdur. Rəmzi “cim” (ج) hərfidir.

II. İBN KƏSİR

Abdullah ibn Kəsir əd-Dari əl-Məkki 665-ci ildə Məkkədə anadan olmuşdur. Fars əslidir.¹⁵ Məkkəlilərin qiraət imamı olmuşdur. Tabiun nəslindən olan İbn Kəsir, səhabədən Abdullah ibn Zübeyr, Əbu Əyyub əl-Ənsari, Ənəs ibn Maliki görə bilmişdir. Qiraətini Abdullah ibn Saib əl-Məxzumi, Mücahid ibn Cübeyr və İbn Abbasın azad etdiyi köləsi Dərbasdən ərz yolu ilə almışdır.¹⁶ Mənbələrdə onun hədis rəvayət etdiyi də bildirilir.¹⁷

İbn Kəsirin qiraətinin istinadı belədir:

a) Abdullah ibn Saib, Ömər ibn əl-Xəttabdan və Übey ibn Kə'bdən, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən almışdır.

b) Mücahid ibn Cübeyr Abdullah ibn Abbas və Abdullah ibn Saibdən; Abdullah ibn Abbas da Übey ibn Kə'b və Zeyd ibn Sabitdən; Ömər ibn əl-Xəttab, Zeyd ibn Sabit və Übey ibn Kə'b isə Məhəmməd peyğəmbərdən almışdır.

c) Dərbas, Abdullah ibn Abbasdan, o da Übey ibn Kə'b, Zeyd ibn Sabit və Ömər ibn əl-Xəttabdan, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.¹⁸

İbn Kəsir 737-ci ildə Məkkədə vəfat etmişdir.¹⁹ Rəmzi “dəl” (د) hərfidir.

İki məşhur rəvisi vardır:

1) əl-Bəzzi

Əhməd ibn Məhəmməd ibn Abdillahi ibn Əbi Bəzzə 786-cı ildə Məkkədə anadan olub, 864-cü ildə Məkkədə vəfat etmişdir.²⁰ Fars əslidir. Qiraət elmini bir-başə İbn Kəsirdən öyrənməsə də istinad yolu ilə ona gedib çatır.²¹ Əz-Zuxa surəsindən ən-Nas surəsinə qədər olan bütün surələrin sonunda təkbir gətirməyi məhz əl-Bəzzi başlamış və bu barədə hədis də nəql

¹⁵ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezəri və Tayyibetün-Nəşr*, 267

¹⁶ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, II, 63

¹⁷ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 443-445

¹⁸ İbn Mihran ən-Nisaburi, *əl-Ğayə fil-Qiraətil Aşr*, 46

¹⁹ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 228

²⁰ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezəri və Tayyibetün-Nəşr*, 267

²¹ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraətil-Aşr*, I, 120

etmişdir.²² İbn Kəsirin qiraətini rəvayət edənlər içərisində daha üstün və güvənilir hesab edilmiş, bu baxımından da onun adı qiraət kitablarına İbn Kəsirin birinci ravisi olaraq çəkilmişdir.²³ Rəmzi “hə” (هـ) hərfidir.

2) Qunbul

Məhəmməd ibn Əbdirrəhman ibn Məhəmməd ibn Xalid ibn Səid əl-Məkki əl-Məxzumi 810-cu ildə Məkkədə anadan olmuş və 903-cü ildə Məkkədə vəfat etmişdir.²⁴ Mənsub olduğu sülaləyə görə “Qunbul” ləqəbi ilə tanınır. Hicazlıların qiraət ustası olan Qunbul qiraətini istinad yolu ilə İbn Kəsirdən rəvayət etmişdir.²⁵ Mənbələrdə ibn Kəsirin ikinci ravisi olaraq zikr edilir.²⁶ Rəmzi “zə” (ز) hərfidir.

III. ƏBU ƏMR

Əbu Əmr Zəbban ibn əl-Əla ibn Əmmar əl-Mazini əl-Bəsri 689-cu ildə Məkkədə anadan olmuşdur.²⁷ Bəsrlilərin qiraət imamıdır. Məkkə, Mədinə və Kufə şəhərlərinə gedərək qiraət elmini öyrənmişdir. Ömrünün çox hissəsini Bəsrdə yaşamışdır. Onun tələbələri arasında Yəhya əl-Yəzidi, Əbu Zeyd əl-Ənsari, əl-Usmui, İsa ibn Ömər və Sibəveyhin adları çəkilir.²⁸

“Kitabul-Qiraət”, “Kitabu Mərsumul-Müşəf”, “əl-Vəqfu vəl-İbtida”, “Kitabu İdğamul-Kəbir” və başqa əsərlərin müəllifidir.²⁹ Əbu Əmrin qiraətinin istinadı belədir: O, qiraətini Mücahid ibn Cübeyr, Əta ibn Əbi Rəbah, Səid ibn Cübeyr, İbn Kəsir, İbn Mühəysin, əl-Ərac, Əbu Cəfər, Şeybə ibn Nisah, Həsən Bəsri, Yəhya ibn Yəmər, Nasr ibn Asim, Abdullah ibn Əbi İshaqdan; onlar da Əli ibn Əbi Talib, Osman ibn Əffan, Übey ibn Kə'b, Zeyd ibn Sabit və Əbu Musa əl-Əş'əridən; onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.³⁰

Əbu Əmr 771-ci ildə Kufədə vəfat etmişdir.³¹ Rəmzi “ha” (ح) hərfidir.

İki ravisi vardır:

²² Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 219

²³ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 119-120

²⁴ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerimin Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 153

²⁵ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraatil-Aşr*, I, 12

²⁶ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, II, 165-166

²⁷ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 220

²⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetün-Neşr*, 268

²⁹ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 288-292

³⁰ İbn Mihran ən-Nisaburi, *əl-Ğayə fil-Qiraatil-Aşr*, 46

³¹ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 171

1) Əd-Duri

Əbu Ömər Həfəs ibn Ömər ibn Əbdiləziz ibn Sühban əl-Əzdi əd-Durinin doğum tarixi haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Bağdadın şərqindəki Dür məhəlləsində anadan olduğu üçün Duri ləqəbini almışdır.

Qiraətləri toplayaraq onları kitab halında yazan ilk alim olduğu söylənir.³²

Əbu Ömər əd-Duri Əbu Əmrin birinci ravisini olmaqla yanaşı, həm də yeddinci qiraət imamı Kisainin ikinci ravidir. O, Əbu Əmrin qiraətini Yəhya əl-Yəzidinin vasitəsi ilə öyrənib rəvayət etmişdir. Kisainin qiraətini isə bir-başə onun özündən öyrənərək rəvayət etmişdir.³³

“Qiraətün-Nəbi”, “Fədailul-Qur’an”, “Əcraul-Qur’an” adlı bəzi əsərlərin müəllifi olmuşdur.³⁴

Əbu Ömər əd-Duri hədis də rəvayət etmişdir. Onun rəvayət etdiyi hədislər İbn Macənin Sünenində mövcuddur.³⁵

860-cı ildə vəfat etmişdir.³⁶ Rəmzi “ta” (ط) hərfidir.

2) Əs-Susi

Əbu Şueyb Salih ibn Ziyad ibn Abdilləh əs-Susi 789-cu ildə anadan olmuşdur.³⁷

Əs-Susi də Əbu Əmrin qiraətini Yəhya əl-Yəzidinin vasitəsi ilə öyrənib rəvayət etmişdir. O, Əbu Əmrin qiraətini ondan ərz və səma yolu ilə öyrənmişdir.

874-cü ildə vəfat etmişdir.³⁸ Rəmzi “yə” (ي) hərfidir.

IV. İBN AMİR

Əbu İmran Abdilləh ibn Amir əl-Yəhsubi 641-ci ildə anadan olmuşdur.³⁹ Şamlıların qiraət imamı olan İbn Amir özü tabiun nəslindəndir. Qur’anın qiraətini böyük səhəbələrədən sayılan Əbud-Dərdadan və Muğirə

³² Məhəmməd Hadi Mərifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur’an*, 199

³³ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 221

³⁴ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 221

³⁵ İbnul-Cəzəri, *Gayətin-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 255-257

³⁶ Mənnəul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur’an*, 172

³⁷ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 221

³⁸ Mənnəul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur’an*, 172

³⁹ Məhəmməd Hadi Mərifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur’an*, 186

ibn Əbi Şihabdan öyrənmişdir.⁴⁰ Bundan başqa onun Muaz ibn Cəbəl və Fədalə ibn Übeyddən də qiraət öyrəndiyi söylənilir.⁴¹

Uzun müddət Şamda Əməvi Məscidində imamlıq edən İbn Amir, xəlifə Vəlid ibn Abdilməlikin dövründə həmin şəhərdə qazılıq etmişdir.⁴²

Mənbələrdə onun “İxtilafu Məsahifiş-Şam vəl-Hicaz vəl-İraq” və “Kitabu fi Məqtul-Qur'an və Məvsulihü” adlı iki əsərin müəllifi olduğu nəql olunur.⁴³

İbn Amirin qiraətinin istinadı belədir: O, Muğirə ibn Əbi Şihabdan, o da Osman ibn Əffandan; bundan başqa o, Əbud-Dərdadan; Əbud-Dərda ilə Osman ibn Əffan da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.⁴⁴

736-cı ildə Dəməşqdə vəfat etmişdir.⁴⁵ Rəmzi “kəf” (ك) hərfidir.

Raviləri:

1) *Hişam*

Əbul-Vəlid Hişam ibn Əmmar əs-Süləmi əd-Dəməşqi 770-ci ildə Dəməşqdə anadan olub, 859-cu ildə Dəməşqdə vəfat etmişdir.⁴⁶

Həm qiraət, həm də hədis alimidir. Onun rəvayət etdiyi hədislər Buxari, Əbu Davud, Nəsai və İbn Macənin əsərlərində mövcuddur.⁴⁷

Qiraəti isnad yolu ilə İbn Amirə gedib çıxır.⁴⁸ Yəni o, qiraəti bir-başə İbn Amirin özündən deyil, onun məşhur tələbəsi Yəhya ibn Haris əz-Zimarinin yetişdirdiyi İraq ibn Xalid və Əyyub ibn Təmidən ərz yolu ilə öyrənmişdir.

Rəmzi “ləm” (ل) hərfidir.

2) *İbn Zəkvan*

Əbu Əmr Abdullah ibn Əhməd ibn Bəşir ibn Zəkvan əd-Dəməşqi 789-cu ildə Dəməşqdə anadan olub, 857-ci ildə Dəməşqdə vəfat etmişdir.⁴⁹

⁴⁰ Zəhəbi, *Marifətul-Qurra'il-Kibar*, I, 68

⁴¹ İbn Haləveyh, *İrəbul-Qiraətiş-Səb'i və İləluhə*, I, 17-18

⁴² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Qur'an Tefsirindəki Yeri və Mutevətir Kıraatların Yorum fərkliyyətlərinə etkisi*, 110

⁴³ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 423-425

⁴⁴ İbn Haləveyh, *İrəbul-Qiraətiş-Səb'i və İləluhə*, I, 17-18

⁴⁵ Mənnəul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 189

⁴⁶ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 227

⁴⁷ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 223

⁴⁸ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraətil-Aşr*, I, 143-144

⁴⁹ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 227

İbn Zəkvanın da qiraəti isnad yolu ilə İbn Amirə gedib çıxır.⁵⁰ O da, İbn Amirin qiraətini onun tələbəsi Yəhya ibn Haris əz-Zimarinin yetişdirdiyi Əyyub ibn Təmidən öyrənmişdir.⁵¹

İbn Zəkvan eyni zamanda hədis alimi olub, rəvayət etdiyi hədislər Əbu Davud və İbn Macənin Sünənlərində mövcuddur.⁵²

Mənbələrdə onun “Mə Yəcibu alə Qariil-Qur'an ində Hərəketi Lisanihi” və “Əqşamul-Qur'ani və Cəvabuhə” adlı əsərlərin müəllifi olduğu söylənilir.⁵³

Rəmzi “mim” (م) hərfidir.

V. ASİM

Əbu Bəkr Asim ibn Əbin-Nəcud Bəhdələ əl-Əsədi əl-Kufinin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. Atasının adı Əbun-Nəcuddur. Anasının adı ilə “Bəhdələnin oğlu” deyə də adlandırmışlar.⁵⁴ Tabiun nəslindən olan Asim Kufəlilərin qiraət imamıdır.

Əbu Əbdirrəhman əs-Süləmidən Əli ibn Əbi Talibin qiraətini öyrənərək özünün məşhur rəvisi Həfəə öyrətmişdir. Bundan başqa Zirr ibn Hübeysdən də İbn Məsudun qiraətini öyrənmiş və bunu özünün digər rəvisi olan Əbu Bəkr Şübəyə öyrətmişdir.⁵⁵ Abdullah ibn Məsudun qiraətini Əbu Əmr əş-Şeybanidən də öyrəndiyi söylənilir.⁵⁶

Hal-hazırda Asimin qiraəti istər sadələyi, istərsə də sənədinin səhihliyi baxımından ən geniş yayılmış qiraətdir.

İmam Asim eyni zaman da Məhəmməd peyğəmbərdən hədis də rəvayət etmişdir. Onun rəvayət etdiyi hədislər “Kutubu Sittə”də mövcuddur.⁵⁷

Asimin qiraətinin istinadı belədir:

a) O, Əbu Əbdirrəhman əs-Süləmidən, o da Əli ibn Əbi Talibdən, Osman ibn Əffandan, Abdullah ibn Məsuddan, Übey ibn Kə'bdən və Zeyd ibn Sabitdən, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.

⁵⁰ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraətil-Aşr*, I, 143-144

⁵¹ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Qur'an Tefsirindəki Yeri və Mutevətir Kıraatların Yorum fərqliliklərinə etkisi*, 111

⁵² Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 223

⁵³ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 404-405

⁵⁴ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Uhumil-Qur'an*, 173

⁵⁵ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 224

⁵⁶ İbn Mücahid, *Qiraətus-Səb'a*, 70

⁵⁷ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 346-349

b) O, Zirr ibn Hübeyşdən, o da Əli ibn Əbi Talibdən, Osman ibn Əffandan və Abdullah ibn Məsuddan, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.

c) O, Əbu Əmr əş-Şeybanidən, o da Abdullah ibn Məsuddan, o da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.

Rəmzi “nun” (ن) hərfidir.

Raviləri:

1) Əbu Bəkr Şubə

Əbu Bəkr Şubə ibn Əyyaş ibn Abbas ibn Salim əl-Əsədi əl-Kufi 713-cü ildə anadan olub.⁵⁸ Asimin qiraətini bir-başa onun özündən öyrənərək rəvayət etmişdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Asim ona Zirr ibn Hübeyşdən aldığı Abdullah ibn Məsudun qiraətini öyrətmişdir.

Əbu Bəkr Şubə eyni zamanda hədis alimidir. Onun rəvayət etdiyi hədislər “Kutubu Sittə” müəlliflərindən Müslim xaric digərlərinin əsərlərində mövcuddur.⁵⁹

Quranın otuz cüzə bölünməsi ilə bağlı “Əczau Səlasin” adında əsər yazdığı söylənir.⁶⁰

805-ci ildə Kufədə vəfat etmişdir.⁶¹ Rəmzi “sad” (ص) hərfidir.

2) Həfs

Əbu Ömər Həfs ibn Süleyman ibn əl-Muğirə əl-Bəzzaz əl-Əsədi əl-Kufi 709-cu ildə Kufədə anadan olmuşdur.⁶² İmam Asimin ögey oğlu olan Həfs, qiraəti bir-başa onun özündən öyrənmişdir.⁶³

Asim ona Əbu Əbdirrəhman əs-Sülamidən öyrəndiyi Əli ibn Əbi Talibin qiraətini öyrətmişdir.

Bir müddət Bağdad və Məkkədə yaşayaraq orada Asimin qiraətini öyrətmişdir. Bu gün dünya müsəlmanları arasında ən geniş yayılan qiraət, məhz Asim qiraətinin Həfs rəvayətidir.

O, 796-cı ildə Kufədə vəfat etmişdir.⁶⁴ Rəmzi “ayn” (ع) hərfidir.

⁵⁸ İsmail Karaçam, *Kur'an-i Kerimin Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 156

⁵⁹ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kiraatlar*, 225

⁶⁰ İbnul-Cəzəri, *Gayətu-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 325-327

⁶¹ Zərqani, *Mənahilul-İrfan fi Ulumil-Qur'an*, I, 459

⁶² Məhəmməd Hadi Mərifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 227

⁶³ Necati Tetik, *Kiraat İliminin Talimi*, 68

⁶⁴ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 173

VI. HƏMZƏ

Əbu Əmmarə Həməzə ibn Həbib ibn Əmmarə əz-Zəyyat əl-Kufi 699-cu ildə anadan olmuşdur.⁶⁵ Kufəlilərin qiraət imamıdır. Zeytun yağı ticarəti ilə məşğul olduğuna görə “əz-Zəyyat” ləqəbini almışdır.

Asim və əl-Ə'məşdən sonra Kufənin qiraət imamı olmuşdur. O, Qur'anın qiraətini Süleyman ibn Mihran əl-Ə'məş, Humran ibn Əyən əş-Şeybani və Məhəmməd ibn Əbdirrəhman ibn Əbi Leyladan öyrənmişdir. İmam Həməzə Yeddi qiraətin (Qiraətus-Səb'a) sonuncu imamı Əbul-Həsən əl-Kisainin qiraət müəllimi olmuşdur.⁶⁶

O, təkcə qiraət elmində deyil, ərəb dili, hədis və fıqh sahəsində də alim idi. Rəvayət etdiyi hədislər “Kutubu Sittə” müəlliflərinin əsərlərində mövcuddur.⁶⁷

Mənbələrdə “Kitabu Qiraəti Həməzə”, “Kitabul-Fəraiz”, “Kitabul-Vəqfi vəl-İbtida” və “Mənam fi Fəziləti Hifzil-Qur'an” adlı əsərlərin ona məxsus olduğu göstərilir.⁶⁸

Həməzənin qiraətinin istinadı belədir: O, Süleyman ibn Mihran əl-Ə'məşdən, əl-Ə'məş Yəhya ibn Vəssabdan, o da əl-Əsvəd ibn Yəzid, Übeyd ibn Nudəylə, Zirr ibn Hübeyş və Əbu Əbdirrəhman əs-Süləmidən; bundan başqa İbn Əbi Leyla, Humran İbn Əyən, Əbu İshaq əs-Sabii, Mənsur ibn əl-Mutəmir, Muğirə ibn Miqsəm və Cəfər ibn Məhəmməd əs-Sadiqdən; onlar da Əli ibn Əbi Talib, Osman ibn Əffan və Abdullah ibn Məsuddan, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.⁶⁹

773-cü ildə Hülvanda vəfat etmişdir.⁷⁰ Rəmzi “fə” (ف) hərfidir.

Raviləri:

1) Xələf

Əbu Məhəmməd Xələf ibn Hişam ibn Sələb əl-Bəzzar 757-ci ildə anadan olmuşdur.⁷¹ Xələf imam Həməzənin birinci ravisi olmaqla yanaşı, on qiraətin (Qiraətu Aşərə) sonuncu imamı olaraq qəbul edilmişdir.

⁶⁵ Dani, *ət-Təysir fil-Qiraəti-Səb*, 6-9

⁶⁶ Məhəmməd Hadi Mərifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 192

⁶⁷ İbn Mihran ən-Nisaburi, *əl-Ğayə fil-Qiraətil-Aşr*, 104

⁶⁸ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraətil-Aşr*, I, 165

⁶⁹ İbnul-Cəzəri, *Ğayətin-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, 261-263

⁷⁰ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 173

⁷¹ Məhəmməd Hadi Mərifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 227

O, Həməzənin qiraətini bir-başa onun özündən öyrənməyib isnad yolu ilə rəvayət etmişdir. Başqa bir ifadə ilə Həməzənin qiraətini Süleymə ibn İsadən öyrənmişdir.⁷²

Xələf eyni zamanda İshaq əl-Müseyyibdən Nəfinin; əl-Əşə və Yəhya ibn Adəmdən də Asimin qiraətini öyrənmişdir.⁷³

844-cü ildə Bağdadda vəfat etmişdir.⁷⁴ Rəmzi “dad” (ض) hərfidir.

2) Xəllad

Əbu İsa Xəllad ibn Xəlid əş-Şeybaninin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. İmam Həməzənin ikinci ravisi olan Xəllad onun qiraətini bir-başa onun özündən almamış, isnad yolu ilə rəvayət etmişdir. İmam Həməzənin qiraətini Süleymə ibn İsadən öyrənmişdir.⁷⁵

835-ci ildə Kufədə vəfat etmişdir.⁷⁶ Rəmzi “qaf” (ق) hərfidir.

VII. KİSAİ

Əbul-Həsən Əli ibn Həməzə ibn Abdullah ibn Bəhmən ibn Firuz əl-Kisai əl-Kufi 738-ci ildə Kufədə doğulub böyümüşdür.⁷⁷ Fars əsilli olan Kisai Kufəlilərin qiraət imamıdır. Kisai ləqəbini qara rəngli qiymətli (kisəyi) parçadan paltar geyindiyinə görə almışdır.⁷⁸

Kisai, dövrünün klassik təhsil sisteminə uyğun olaraq ilk təhsilinə Qur'anı əzbərləməklə başlamış, az da olsa nəhv, fiqh, təfsir, hədis və əqaid dərsləri oxumuşdur. Sonra isə təhsilinin ikinci və ən önəmli mərhələsində, Həməzə ibn Həbib əz-Zəyyatın yanında uzun müddət qalaraq ondan qiraət elmini öyrənmişdir. O, Həməzə ibn Həbib əz-Zəyyatla yanaşı Məhəmməd ibn Abdirrəhman ibn Əbi Leyla və İsa ibn Ömər əl-Həmədanidən də qiraət dərsləri almışdır.⁷⁹ Qiraət elmində ən çox Həməzə ibn Həbib əz-Zəyyatın təsirinə məruz qalmış Kisai, ondan sonra qiraət məşğələlərinə rəhbərlik edərək öz qiraətini Bağdad və digər şəhərlərdə insanlara öyrətmişdir.⁸⁰

⁷² İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Qur'an Tefsirindəki Yeri*, 113

⁷³ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 227

⁷⁴ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 173

⁷⁵ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Qur'an Tefsirindəki Yeri və Mutevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 113

⁷⁶ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 228

⁷⁷ əz-Zəhəbi, *Marifətu Qurrail-Kibar*, I, 100

⁷⁸ V.M. Məmmədəliyev, *Ərəb Dilçiliyi*, 101

⁷⁹ əz-Zəhəbi, *Marifətu Qurrail-Kibar*, I, 101

⁸⁰ Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli əl-Xətib əl-Bağdadi, *Tarixi Bağdad*, II, 403

Kisai, Əbu Bəkr Məhəmməd ibn Musa ibn əl-Abbəs ibn Mücahid (ö. 935) tərəfindən Yaqub əl-Hədrəminin yerinə yeddinci qiraət imamı olaraq seçilmişdir.⁸¹

Kisai eyni zamanda Kufə qrammatika məktəbinin qurucularındandır. Bəzi ərəb alimləri belə hesab edirlər ki, Kufədə nəhv, sözün həqiqi mənasında Kisai ilə başlayır. O, Kufə qrammatika məktəbinin əsl banisi və rəhbəridir. Kisai nəhvə yeni üslub, yeni metod gətirmişdir.⁸²

Əvvəlcə qare kimi məşhur olan Kisai, nəhvi orta yaşlarında öyrənmişdir. Bu məqsədlə o, öncə Kufədə Muaz ibn Müslim əl-Hərrə və Əbu Cəfər ər-Ruasinin yanında oxumuş, sonra Bəsrəyə gedərək Xəlil ibn Əhmədin yanında dərslərinə davam etmişdir. Bəsrədə o, nəhvi Xəlil ibn Əhmədlə yanaşı Əbu Əmr ibn əl-Əla, Yunus ibn Həbib və İsa ibn Ömərən öyrənmişdir.⁸³ Bəzi mənbələr Kisainin Əbu Əmr ibn əl-Əlanın yanında on yeddi il qalaraq onun elmindən istifadə etdiyini yazırlar.⁸⁴

Mənbələrdə onun “Kitabu ma təlhənu fihil-avamm”, “Kitabu məanil-Qur’an”, “Kitabul-qiraət”, “Kitabun-nəvadiril-kəbir vəs-səğir”, “Kitabu müxtəsərin-nəhv”, “Kitabul-ədəd”, “Kitabu məqtul-Qur’an və məvsulih”, “Kitabul-məsadir”, “Kitabul-huruf”, “Kitabul-həat”, “Kitabu əş’ar”, “Kitabul-heca”⁸⁵ “Kitabu-hüdəd fin-nəhvi”,⁸⁶ “Kitabu qisəs-il-ənbiya”⁸⁷ adlı on dörd əsərin müəllifi olduğu bildirilir.

Kisainin qiraətinin istinadı qiraət elmini əsasən imam Həməzədən öyrəndiyi üçün onun qiraətinin istinadı ilə eynidir. Yəni onun qiraəti Əli ibn Əbi Talib, Osman ibn Əffan, Abdullah ibn Məsud, Übeyy ibn Kə’b və Muaz ibn Cəbəl kimi səhabələr vasitəsi ilə Məhəmməd peyğəmbərə gedib çıxır.⁸⁸

⁸¹ əz-Zərkeşi, *əl-Burhan fi ulumil-Qur’an*, I, 329

⁸² V.M. Məmmədliyəv, *Ərəb Dilçiliyi*, 101

⁸³ əz-Zəhəbi, *Marifətu Qurra'il-Kibar*, I, 100

⁸⁴ Şövqi Zeyf, *əl-Mədarisun-nəhviyyə*, 172-173

⁸⁵ İbnun-Nədim, *əl-Fihrist*, 66

⁸⁶ əl-Qifti, *İnbahur-Ruvəh*, II, 271

⁸⁷ İsmail Paşa, *Hədiyyətul-arifin*, I, 668

⁸⁸ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fi Qiraətil-Aşr*, I, 172

Ölüm tarixi ilə bağlı ixtilaf olsa da, mənbələrdə ən çox rastlanan görüş məşhur fəqih Məhəmməd ibn Həsənlə eyni gündə, yəni 805 tarixində vəfat etməsidir. O gün Harun ər-Rəşid tarixdə məşhur olan bir söz söyləmişdir: “Reyde fiqhi və nəhvi eyni gündə dəfn etdik.”⁸⁹ Rəmzi “ra” (ر) hərfidir.

Kisainin iki ravisi vardır:

1) Əbul-Haris

Əbul-Haris əl-Leys ibn Xalid əl-Bağdadinin anadan olduğu tarixi haqqında dəqiq məlumat yoxdur.

Əbul-Haris əl-Leys ibn Xalid qiraət elmini “ərz” yolu ilə Kisaidən öyrənmiş və onun məşhur tələbələrindən biri olmuşdur. Qiraət elmində “siqə” (etibarlı) və “zəbt” (güclü yaddaşa malik) sahibi şəxslərdən hesab edilir.⁹⁰

Sələmə ibn Asum, Məhəmməd ibn Yəhya əl-Kisai əs-Səğir, Fəzl ibn Şazan və başqaları ondan qiraət rəvayət etmişlər.⁹¹

854-cü ildə vəfat etmişdir.⁹² Rəmzi “sin” (س) hərfidir.

2) Əd-Duri

Əbu Ömər Həfs ibn Ömər ibn Əbdiləziz ibn Sühban əl-Əzdi əd-Durinin doğum tarixi haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Bağdadın şərqindəki Dür məhəlləsində anadan olduğu üçün Duri ləqəbini almışdır.

Qiraətləri toplayaraq onları kitab halında yazan ilk alim olduğu söylənilir.⁹³

Əbu Ömər əd-Duri Əbu Əmrin birinci ravisi olmaqla yanaşı, həm də yeddinci qiraət imamı Kisainin ikinci ravisidir. O, Əbu Əmrin qiraətini Yəhya əl-Yəzidinin vasitəsi ilə öyrənib rəvayət etmişdir. Kisainin qiraətini isə bir-başə onun özündən öyrənərək rəvayət etmişdir.⁹⁴

“Qiraətün-Nəbi”, “Fədailul-Qur’an”, “Əcraul-Qur’an” adlı bəzi əsərlərin müəllifi olmuşdur.⁹⁵

⁸⁹ əl-Buxari, *ət-Tarixul-Kəbir*, VI, 268

⁹⁰ əz-Zərqani, *Mənahilul-İrfan fi Uhumil-Qur’an*, I, 455

⁹¹ Əhməd Mahmud Əbdus-Səmi əş-Şafii əl-Hufyan, *Qiraətul-Kisai minəl-qiraatil-aşril-müttəvətirati*, 11

⁹² Məhəmməd Hadi Mə’rifə, *ət-Təmhid fi Uhumil-Qur’an*, II, 198

⁹³ Məhəmməd Hadi Mə’rifə, *ət-Təmhid fi Uhumil-Qur’an*, 199

⁹⁴ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 221

⁹⁵ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 221

Əbu Ömər əd-Duri hədis də rəvayət etmişdir. Onun rəvayət etdiyi hədislər İbn Macənin Sünənində mövcuddur.⁹⁶

860-cı ildə vəfat etmişdir.⁹⁷ Rəmzi “ta” (ط) hərfidir.

VIII. ƏBU CƏFƏR

Əbu Cəfər Yezid ibn Qaqa əl-Məxzumi əl-Mədəni tabiun nəslindən olub, Abdullah ibn Əyyaşın azad etdiyi köləsidir. Mədinəlilərin qiraət imamıdır.

Quranın qiraətini Abdullah ibn Abbas, Əbu Hüreyrə və Abdullah ibn Əyyaşdan öyrənmişdir.⁹⁸ Yeddi qiraət imamlarından birincisi olan Nafi və üçüncüsü Əbu Əmr onun tələbələrindəndir.

Qiraətinin istinadı: O, Abdullah ibn Əyyaş, Abdullah ibn Abbas və Əbu Hüreyrədən, onlar da Übey ibn Kə'bdən; bundan başqa Əbu Hüreyrə və Abdullah ibn Abbas, Zeyd ibn Sabitdən; Übey ibn Kə'b və Zeyd ibn Sabit də Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.⁹⁹

747-cil ildə Mədinədə vəfat etmişdir.¹⁰⁰ Rəmzi “cim-ayn” (جـ) həfləridir.

Rəvayətləri:

1) İsa ibn Vərdan

Əbul Haris İsa ibn Vərdan əl-Mədəninin doğum tarixi haqqında məlumat yoxdur. O, Əbu Cəfərin qiraətini bir-başə onun özündən öyrənib rəvayət etmişdir.¹⁰¹ Əbu Cəfərdən başqa Nafi və Şeybə ibn Nəsaədan da qiraət öyrənmişdir.¹⁰²

776-cı ildə Mədinədə vəfat etmişdir.¹⁰³ Rəmzi “ayn-yə” (يـ) həfləridir.

2) Süleyman ibn Cəmmaz

Əbur-Rəbi Süleyman ibn Müslim ibn Cəmmaz əz-Zühərinin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. Süleyman ibn Cəmmaz da Əbu

⁹⁶ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatül-Qurra*, I, 255-257

⁹⁷ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 172

⁹⁸ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf və Kıraatlar*, 230

⁹⁹ İbn Mihran ən-Nisaburi, *əl-Ğayə fil-Qiraatil-Aşr*, 40

¹⁰⁰ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindəki Yeri və Mutevətir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 158

¹⁰¹ İbnul-Cəzəri, *Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatül-Qurra*, I, 616

¹⁰² Məhəmməd Hadi Mə'rife, *ət-Təhkid fi Ulumil-Qur'an*, 193

¹⁰³ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 174

Cəfərin qiraətini bir-başa onun özündən öyrənib rəvayət etmişdir.¹⁰⁴ Əbu Cəfərlə yanaşı Nafi və Şeybə ibn Nəsaħdan da qiraət dərsləri almışdır.¹⁰⁵

O, 786-cı ildə vəfat etmişdir.¹⁰⁶ Rəmzi “cim-mim” (م) hərfləridir.

IX. YAQUB

Əbu Məhəmməd Yaqub ibn İshaq ibn Zeyd əl-Hədrəmi 735-cil ildə Bəsrədə anadan olmuşdur.¹⁰⁷ Bəsrəlilərin qiraət imamıdır. Qiraəti Əbu Yəhya Mehdi ibn Meymundan ərz yolu ilə öyrənmişdir.¹⁰⁸

Onun qiraəti bəzi alimlər tərəfindən tənqid edilərək şəz qiraətlərdən hesab edilmişdir. Lakin əz-Zəhəbi və İbnul-Cəzəri kimi alimlər buna qarşı çıxmış və onun qiraətini Yeddi Qiraət kimi səhih qəbul etmişlər.¹⁰⁹

“Əl-Cami”, “Vücuħul-Qiraət” və “Vəqfut-Tam” adlı əsərlərin müəllifidir.¹¹⁰

Yaqubun qiraətinin istinadı belədir: O, Əbul-Munzir Səllam ibn Süleyman, Şihab ibn Şərifə, Əbu Yəhya Mehdi ibn Meymun və Əbul-Əşhəb Cəfər ibn Həyyandan; onlar da Həsən Bəsri, Əbul-Əsvəd əd-Duəli, Yəhya ibn Yamər, Nəsr ibn Asim və Əbul-Aliyədən; onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.¹¹¹

820-ci ildə Bəsrədə vəfat etmişdir.¹¹² Rəmzi “yə-ayn” (ي) hərfləridir.

Yaqubun iki ravisi vardır:

1) Ruveys

Əbu Abdilləh Məhəmməd ibn əl-Mütəvəkkil əl-Lului əl-Bəsrinin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. Ruveys qiraətini ərz yolu ilə bir-başa Yaqub əl-Hədrəmidən öyrənmiş və rəvayət etmişdir.¹¹³ Məhəmməd ibn Xəldun ət-Təmmar və Əbu Abdilləh əz-Zübeyri onun tələbələrindəndir.¹¹⁴

¹⁰⁴ İbnul-Cəzəri, *Ğayətuñ-Nihayə fi Tabəqatul-Qurra*, I, 315

¹⁰⁵ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 231

¹⁰⁶ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 193

¹⁰⁷ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 231

¹⁰⁸ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Teyyibetun-Neşr*, 270

¹⁰⁹ Zəhəbi, *Mərifətul-Qurra il-Kıbar*, I, 328-331; İbnul-Cəzəri, *Ğayətuñ-Nihayə fi Tabəqatul-Qurra*, II, 386-389

¹¹⁰ Abdurrahman Çetin, eyni əsər, 232

¹¹¹ İbnul-Cəzəri, *Ğayətuñ-Nihayə fi Tabəqatul-Qurra*, II, 234-235

¹¹² Zərqani, *Mənahilul-İrfan fi Ulumil-Qur'an*, I, 456

¹¹³ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 197

¹¹⁴ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Teyyibetun-Neşr*, 271

852-ci ildə Bəsrədə vəfat etmişdir.¹¹⁵ Rəmzi “yə-sin” (يس) hərfəlidir.

2) Ravh

Əbul-Həsən Ravh ibn Əbdilmömin əl-Bəsrinin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. Ravh da qiraətini ərz yolu ilə bir-başa Yaqub əl-Hədrəmidən öyrənərək rəvayət etmişdir.¹¹⁶

O, eyni zamanda hədis alimi olmuşdur. Rəvayət etdiyi hədislərə Buxari öz əsərində yer vermişdir.¹¹⁷

848-ci ildə vəfat etmişdir.¹¹⁸ Rəmzi “ha-hə” (هـ) hərfəlidir.

X. XƏLƏF

Əbu Məhəmməd Xələf ibn Hişam ibn Sələb əl-Bəzzar 767-ci ildə anadan olub, 844-cü ildə Bağdadda vəfat etmişdir.¹¹⁹ Qeyd etdiyimiz kimi Xələf eyni zamanda altıncı qiraət imamı Həməzənin birinci rəvayətidir. Onuncu qiraət imamı olduğuna görə o, “Xələful-Aşir” deyə də adlandırılmışdır.

Həməzənin, Süleym ibn İsadın öyrəndiyi qiraətini isnad yolu ilə rəvayət etmişdir.¹²⁰ Bundan başqa İshaq əl-Müseyyibdən Nəfinin, Yaqub ibn Məhəmməd ibn Xəlifə əl-Əşə və Yəhya ibn Adəmdən də Asimin qiraətini öyrənmişdir.¹²¹

Xələf eyni zamandan hədis alimi olmuşdur. Onun rəvayət etdiyi hədislərə Müslim və Əbu Davud öz əsərlərində yer vermişdir.

Mənbələrdə “Kitabul-Qiraət”, “İxtilaful-Məşahif”, “Kitabul-Ədəd” və “Mütəşəbihul-Qur'an” adlı əsərlərin müəllifi olduğu da söylənilir.¹²²

Qiraətinin istinadı: O, Süleym ibn İsadın, o da İmam Həməzədən; Yaqub ibn Məhəmməd ibn Xəlifə əl-Əşə və Yəhya ibn Adəmdən, onlar Əbu Bəkr Şubədən, Əbu Bəkr Şubə də İmam Asimdən; İshaq ibn Məhəmməd əl-Müseyyibdən, o İmam Nəfidən; onlar da Osman ibn Əffan, Əli ibn Talib, Zeyd ibn Sabit, Abdullah ibn Məsud və Übey ibn Kə'bdən, onlar da Məhəmməd peyğəmbərdən öyrənmişdir.¹²³

¹¹⁵ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 174

¹¹⁶ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 197

¹¹⁷ İbnul-Cəzəri, *Ğayətu-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 285

¹¹⁸ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 192

¹¹⁹ Məhəmməd Hadi Mə'rifə, *ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an*, 227

¹²⁰ İsmail Karaçam, *Kiraat İminin Kur'an Tefsirindəki Yeri və Mutevatir Kiraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 113

¹²¹ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kiraatlar*, 227

¹²² İbnul-Cəzəri, *Ğayətu-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra*, I, 285

¹²³ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraatil-Aşir*, I, 191

Rəmzi “xa-ləm” (خـلـ) hərfəlidir.

Xələfin iki ravisi vardır:

1) *İshaq*

Əbu Yaqub İshaq ibn İbrahim ibn Osman əl-Vərraq əl-Mərvəzinin anadan olduğu tarix haqqında məlumat yoxdur. Xələfin qiraətini bir-başa onun özündən öyrənərək rəvayət etmişdir.¹²⁴

889-cu ildə vəfat etmişdir.¹²⁵ Rəmzi “sin-ha” (سـحـ) hərfəlidir.

2) *İdris*

Əbul-Həsən İdris ibn Abdilkərim əl-Həddad əl-Bağdadi 804-cü ildə Bağdadda anadan olmuşdur.¹²⁶ Xələfin qiraətini bir-başa onun özündən öyrənərək rəvayət etmişdir.¹²⁷

İbn Mücahid, İbn Miqsem, İbnul-Münadi, Musa ibn Übeydullah əl-Xaqani və Əbu Bəkr ən-Nəqqaş ondan qiraət dərsləri almışdır.¹²⁸

İdris əl-Həddad 904-cü ildə vəfat etmişdir.¹²⁹ Rəmzi “sin-hə” (سـهـ) hərfəlidir.

Hal-hazırda bu on qiraətdən yalnız üçü müsəlmanlar tərəfindən praktik olaraq oxunur. Bunlar Asim, Nafi və Əbu Əmrin qiraətləridir. İmam Asimin qiraətinin Həfs rəvayəti demək olar ki, dünya müsəlmanlarının böyük əksəriyyətinin oxuduğu qiraətdir. Belə ki, Azərbaycan, Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Suriyə, İraq, İran, Pakistan, Əfqanıstan, Hindistan və s. ölkələrdə məhz bu qiraət oxunur və Qur'an nəşr olunduğu zaman da bu qiraət əsas alınır.

İmam Nafinin qiraətinin Qalun rəvayəti Livan, Misir və Tunisin bir hissəsində, Vərş rəvayəti isə Misir istisna olmaqla Afrikanın şimalındakı bəzi bölgələrdə müsəlmanlar tərəfindən oxunur.

Əbu Əmrin qiraəti isə daha az oxunan qiraətdir. Demək olar ki, onun qiraəti sadəcə Sudanda oxunur.¹³⁰

¹²⁴ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetun-Neşr*, 271

¹²⁵ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 174

¹²⁶ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetun-Neşr*, 271

¹²⁷ İbnul-Cəzəri, *ən-Nəşr fil-Qiraatil-Aşr*, I, 192

¹²⁸ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırraatlar*, 234

¹²⁹ Mənnaul Qəttan, *Məbahis fi Ulumil-Qur'an*, 175

¹³⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 112

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdurrahman Çetin, Yedi Harf və Kıraatlar, İstanbul, 2005
2. Ali Osman Yüksel, İbn Cezeri ve Tayyibetün-Neşr, İstanbul, 1996
3. Dani, ət-Təysir fil-Qiraətis-Səb, təhqiqlənən Otto Pretzl, İstanbul, 1930
4. Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli əl-Xətib əl-Bağdadi, Tarixi Bağdad, Beyrut, tarixsiz
5. əl-Buxari, ət-Tarixul-Kəbir, Beyrut, 1991
6. Əhməd Mahmud Əbdus-Səmi əş-Şafii əl-Hufyan, Qiraətul-Kisai minəl-qiraatil-aşril-mütəvatirati, Beyrut, 2002
7. əl-Qifti, İnbahur-Ruvəh, Beyrut, 1986
8. İbnul-Cəzəri, ən-Nəşr fil-Qiraətil-Aşr, təhqiqlənən Əli Məhəmməd əd-Dəbba, Misir, tarixsiz
9. İbnul-Cəzəri, Ğayətun-Nihayə fi Tabaqatul-Qurra, Misir, 1932
10. İbn Haləveyh, İrabul-Qiraətil-Səb'i və İləluhə, təhqiqlənən Əbdürrəhman ibn Süleyman əl-Üseymin, Qahirə, 1992
11. İbn Mihran Nisaburi, əl-Ğayə fil-Qiraətil Aşr, təhqiqlənən Məhəmməd Qiyas əl-Cəmbaz, ər-Riyad, 1985
12. İbn Mücahid, Qiraətus-Səb'a, təhqiqlənən Şevqi Dayf, Qahirə, 1988
13. İbnun-Nədim, əl-Fihrist, Qahirə, tarixsiz
14. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ankara, 1995
15. İsmail Karaçam, Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mutevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi, İstanbul, 1996
16. İsmail Karaçam, Kur'an-ı Kerimin Faziletleri ve Okunma Kaideleri, İstanbul, 2000
17. İsmail Paşa, Hədiyyətul-arifin, I-II nəşr, İstanbul, 1951-1955
18. Məhəmməd Hadi Mə'rifə, ət-Təmhid fi Ulumil-Qur'an, Qum, h. 1425
19. Mənnaul Qəttan, Məbahis fi Ulumil-Qur'an, ər-Riyad, 1981
20. Muhsin Demirci, Kur'an Tarihi, İstanbul, 1997
21. Necati Tetik, Kıraat İlminin Ta'limi, İstanbul, 1990

22. Mustafa Sadiq Rafii, İcazul-Qur'an vəl-Bəlağatin-Nəbəviyyə, Beyrut, 1973
23. Sübhis-Salih, Məbahis fi Ulumil-Qur'an, Beyrut, 1979
23. Şövqi Zeyf, əl-Mədərisun-nəhviyyə, Qahirə, 1968
25. V.M. Məmmədəliyev, Ərəb Dilçiliyi, Bakı, 1985
26. Zəhəbi, Marifətul-Qurrail-Kibar, Misir, 1969
27. Zərkeşi, əl-Bürhan fi Ulumil-Qur'an, təhqiqlərdən Məhəmməd Əbul-Fəzl İbrahim, Misir, 1972
28. Zərqani, Mənəhilul-İrfan fi Ulumil-Qur'an, Misir, tarixsiz

SUMMARY

As is known, Sahabas had learnt the reading of Koran from Prophet Mohammed in a different ways. Equally, Tabiun and Atbaut-tabiun had been learning these different reading ways from Sahabas. Afterwards these different reading ways had been continued learning in the same manner and as a result different giraats had been appeared. Imams who read these giraats had been spread out Caliphate's cities, at the same time each giraats had become famous with name of the imam who read it.

In the beginning of Hijri II century the number of giraats had reached 30, on the other hand, only seven of them had been approved and read between Muslims. In particular, Ibn Kesir's giraat was famous in Mecca, Nafi's giraat in Medina, Ibn Amir's giraat in Sham, Abu Amr's and Yagub's giraats in Basra, and Hamza's and Asim's giraats in Kufa. Ibn Mujahid collected these giraats in his work named 'Kitabus-Saba' in Hijri III century. Afterwards, al-Bagavi had supplied Yagub al-Hadrami's, Halaf ibn Hisham's and Abu Jafar's giraats to these seven giraats and had reached them to ten.

At the present time 3 of these giraats are read among Muslim practically. The broadest spread giraat is Hafs version of Asim's giraat.

РЕЗИОМЕ

Как известно сахабы научились чтению Корана с разными методами от пророка Мухаммеда. Конечно же, поколение табиунов и атбаут-табиунов тоже изучили от сахабов эти разные методы чтения. Именно изучение этих разных методов чтения в последствие продолжилось в таком же порядке и в итоге образовались разные гирааты. Имамы, читавшие эти гирааты, распространились по всем городам Халифата, а каждый гираат прославился именем имама, который его читал.

В начале II века по хиджре не смотря на то что число гираатов увеличилось до 30-ти, только семеро из них пользовались успехом и читались у мусульман. Из них гираат Абдуллах ибн Кеси́ра из Мекки, гираат Нафи́ из Меди́ны, гираат Ибн Амира́ из Ша́ма, гирааты Абу Амра́ и Ягуба́ из Басры́ и гирааты Хамзы́ и Асы́ма из Куфы́ были знамениты. В III веке по хиджре Ибн Муджахид собрал все эти гирааты в своем произведении названной «Китабус-Саб'а». После аль-Багави к этим семи гираатам добавил гирааты Ягуба́ ал-Ха́драми, Халя́ф ибн Хи́шама и Абу Джа́фара и увеличил их число до десяти.

В нынешнее время практически только трое из всех гираатов читается среди мусульман. И самое распространенное среди них раваят Ха́фса из гираата Асы́ма.